

УДК 930.1(477)"1941-1944"

Д. В. НЕФЬОДОВ

м. Миколаїв

dmitr-nefyodov2@yandex.ru

НОВІТНЯ ІСТОРИОГРАФІЯ РУХУ ОПОРУ В ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ (2001–2014 рр.)

Стаття присвячена висвітленню основних тенденцій новітньої історіографії (2001–2014 рр.) руху Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.).

Ключові слова: новітня історіографія, Друга світова війна, Південна Україна, Рух Опору, саботаж.

Увійшовши у XXI століття досліджуючи рух Опору в Південній Україні, науковці мали вирішити конкретні завдання, накреслені попередниками. Актуалізації підпільно-партизанської тематики сприяв Указ колишнього Президента України Л. Кучми прийнятий у 2001 р. про встановлення Дня партизанської слави [1] та інші постанови і розпорядження органів законодавчої і виконавчої влади усіх рівнів. Наслідком цього стала поява цілого «каскаду» дисертаційних та монографічних досліджень з історії руху Опору на Півдні колишньої УРСР, а також праць, які побічно торкаються цього питання. В першу чергу слід виділити дослідження М. Головка, Є. Горбурова, М. Слободянюка, О. Ходановича, М. Шитюка, Ю. Щура.

Одним із перших істориків новітньої доби, який розпочав аналіз руху Опору безпосередньо в Південному регіоні є миколаївський науковець Є. Горбуров, доробок якого складають дисертаційне та монографічне дослідження [2; 3]. На переконання Є. Горбурова, вище керівництво Радянського Союзу виявилось не готовим до ведення партизанської війни на тогочасному рівні, а партійне підпілля південних областей – погано законспірованим і вже на самому початку боротьби втратило свої бази та зазнало відчутних втрат в особовому складі [2, 185]. Вченим зосереджується увага на тому, що природно-кліматичні умови Півдня України не сприяли розгортанню партизанського руху, який, на думку автора, так і не став масовим. Серед причин цього, окрім несприятливих природних умов, історик назвав відсутність належної підготовки, матеріальних ресурсів, досвіду конспіратив-

ної роботи в умовах окупаційного режиму. Втім не дивлячись на це, Є. Горбуров позитивно оцінив ефективність радянської течії руху Опору на Півдні, дав високу оцінку бойовій, розвідувальній та агітаційно-пропагандистській діяльності. Як стверджує вчений, найбільш ефективною формою потенціалу і можливостей радянського підпілля та партизанських загонів стала взаємодія з регулярними військами. Широкого висвітлення в дослідженнях Є. Горбурова отримала історія національного підпілля Південного регіону. На основі карних справ учасників Південної похідної групи та представників місцевого національного руху, автору вдалося побудувати досить цілісну картину діяльності ОУН в південних областях. Науковець прослідкував еволюцію поглядів оунівців від співробітництва з німецькою окупаційною адміністрацією до боротьби з нею. За оцінкою історика, якщо радянські підпільники зосереджували основну увагу на проведенні диверсій, терористичних та інших руйнівних актів, то оунівці ці заходи вважали крайніми і вимушеними. Дослідник підкреслив, що для останніх головною стала пропагандистсько-виховна робота з населенням, пробудження національної свідомості, створення структур майбутньої української держави. У процесі дослідження вчений приходиться до висновків, що провідники обох ОУН – і бандерівської і мельниківської – усвідомлювали важливість південноукраїнського регіону при тому, що особливості національного складу місцевого населення та його ментальності поставили оунівців перед необхідністю вироблення специфічних форм боротьби, адаптованих до конкретної ситуації.

Результатом подальших наукових пошуків Є. Горбурова у цьому напрямі стала поява двох монографій у співавторстві з відомим дослідником М. Шитюком [4; 5]. Дослідники порушили питання стратегічної важливості діяльності Південної похідної групи, зазначивши, що саме на Півдні «повинна була відбуватися вирішальна битва між націоналістичною й комуністичною ідеологіями» [5, 13]. У процесі дослідження вчені прийшли до висновків, що не дивлячись на заснування у всіх областях Півдня осередків національного руху, цілісної мережі ОУН у регіоні не існувало. Діяли окремі групи, що входили до єдиної структури лише гіпотетично. У той же час Є. Горбуров та М. Шитюк високо оцінили ефективність їх діяльності та загальний внесок у рух Опору в Південному регіоні.

Дніпропетровський історик М. Слободянюк також присвятив історії руху Опору на Півдні своє дисертаційне дослідження [6] та ряд наступних праць. У своєму науковому доробку автор запропонував розглядати рух Опору не через дослідження його проявів та форм боротьби, а безпосередньо як історичне явище з усіма складовими. Особливу увагу в дослідженні М. Слободянюка приділено аналізу пасивного спротиву цивільного населення воєнним, політичним і економічним заходам окупаційної адміністрації. Дослідник зробив спробу показати найбільш поширені методи неорганізованого Опору, серед яких підкреслив саботаж, детально змалював процес політичної переорієнтації більшості населення від вичікування та лояльності до окупантів у 1941–1942 рр. до пошуку форм Опору у 1943–1944 рр. В праці М. Слободянюка висвітлена думка, за якою пасивний рух Опору в Південній Україні не лише повністю охоплював всі сфери економічного і громадського життя, але й у 1943–1944 рр. набув всенародного, масового характеру. М. Слободянюком робиться акцент на тому, що головною силою радянського руху Опору в Південній Україні стало комуністичне підпілля, яке не лише проводило основну пропагандистську, саботажну і диверсійну роботу, а й керувало партизанськими формуваннями регіону і змогло організувати декілька власних збройних виступів [6, 177]. Здійснивши ґрунтовний аналіз

національного руху Опору, вчений вказав на той факт, що його представникам не вдалося заручитися широкою підтримкою населення, а керівники південноукраїнських осередків ОУН відмовилися від збройної боротьби, звівши свою діяльність до пропаганди та поодиноких терактів. М. Слободянюк розглядає значення національного руху Опору на Півдні крізь призму самої ОУН, програма якої, як вказує науковець, зазнала значних ідеологічних змін саме завдяки впливу та спілкуванню з місцевим населенням південноукраїнського регіону.

Історії виключно національного підпілля присвячені дисертаційні та монографічні дослідження О. Ходановича, Ю. Щура та В. Ковальчука. Проблемі військово-політичної діяльності похідних груп ОУН присвячено працю О. Ходановича [7], в якій автору вдалося досить детально розкрити організаційні засади формування похідних груп, їх просування по окупованій території східних та південних областей України за встановленими маршрутами і пунктами призначення. Особлива увага науковцем приділена саме Південним похідним групам обох ОУН. Як і попередники, серед всього спектру завдань, що стояли перед членами похідних груп, О. Ходанович виділив формування мережі осередків організації, усну пропаганду і агітацію, створення місцевих органів управління як основи майбутнього державотворення [7, 9]. У досліджуваній праці детально проаналізовані усі складові суто військової діяльності створених похідними групами осередків, серед яких автор особливо виокремив формування бойових груп, які б могли надалі вести бойову діяльність. У той же час у праці визначено, що в Південному регіоні діяльність оунівських осередків мала свої особливості та направлена головним чином на добровільне вербування місцевого населення і його відхід у західні області для поповнення рядів УПА.

Аналізуючи праці з історії національного підпілля, що діяло на Півдні, можна прийти до висновків про певну еволюцію у сприйнятті цього явища самими істориками, початок комплексного багатовекторного аналізу діяльності мережі ОУН в південноукраїнському регіоні. Саме у таке поглиблене русло

спрямовані наукові пошуки Ю. Щура, доробок якого представлений дисертаційним дослідженням [8], двома монографіями [9; 10] та цілим рядом інших наукових публікацій. Історіографічна цінність досліджень автора полягає у систематизації даних щодо кількості членів та результатів діяльності осередків ОУН окремо по областях регіону, робиться акцент на аналізі дій обласних проводів та мережі національного підпілля. Автором підкреслюється неможливість організації великих збройних груп із-за несприятливих географічних умов, внаслідок чого військова діяльність обмежилась мобілізаційною роботою серед членів підпілля. Докладно зупинившись на встановленні причин невдач, науковець підкреслює помилковість очікування сприяння німецької окупаційної влади у розбудові української державності. До того ж вчений звертає увагу на відсутність у представників похідних груп чітко встановленої програми економічних реформ, що, як наголошує Ю. Щур, аж ніяк не посилювало зацікавленість місцевого населення. Науковець відзначає, що члени ОУН дуже швидко прийшли до розуміння того, що місцеве населення «одними лише гаслами боротьби за Українську Державу не мобілізуєш» [10, 34]. І це, переконаний вчений, спонукало шукати шляхи розв'язання цієї проблеми. Цінність праць Ю. Щура полягає також у піднятті такого важливого питання як еволюція етнонаціональної концепції ОУН під впливом діяльності на Півдні. Зокрема історик зазначає, що чи не найголовнішою причиною успіхів організаторів самостійницького підпілля стала надзвичайно коректна політика у відношенні до російського та російськомовного населення. І в той же час науковець звертає увагу на те, що формування похідних груп на початку війни без врахування національних та мовних особливостей Півдня України, значно обмежила поле діяльності членів ОУН на місцях. Наслідком цього стало нове бачення у тому числі проблеми національних меншин, що в свою чергу знайшло відображення у подальших програмних засадах ОУН. У процесі дослідження Ю. Щур приходить до важливих висновків відносно краху ілюзій про загальнонаціональний революційний зрив та закономірності відходу ОУН від

позицій інтегрального націоналізму і переходу на демократичну платформу внаслідок діяльності у Південному регіоні України.

Значним внеском у справу вивчення діяльності ОУН на території Півдня стала поява праці В. Ковальчука [11], в якій подана докладна структура Південної групи ОУН(б) та загальна структура підпілля ОУН(б) і ОУН(м) у Південній Україні вже під час його розбудови учасниками похідної групи. Відносно сприйняття поглядів членів ОУН місцевим населенням, науковець подає діаметрально протилежні точки зору, уточнює чисельність Південної похідної групи ОУН(б) – 200 чол.

Визначним внесок у справу вивчення історії комсомольської підпільної організації «Партизанська іскра» стала поява однойменної праці В. Ковальчука [12], на сторінках якої автор зробив спробу розвінчати основні міфи навколо діяльності «іскрівців». У першу чергу науковець остаточно зруйнував ідеологічний штамп про В. Моргуценка як комуніста та нібито керівника підпільників. Історик довів безумовну причетність директора школи до підпільної організації, але не як керівника чи організатора, а як «не досить значного учасника». Акцентував дослідник увагу і на визначенні точної дати створення «Партизанської іскри», на членстві в підпільній організації Д. Дяченко, участь останньої в якій аргументовано поставив під сумнів. Також вчений називає вкрай перебільшеною та міфологізованою інформацію попередників, особливо авторів художніх творів, про диверсійну діяльність, кількість зібраної зброї та методах її здобуття, вказує на плутанину у з'ясуванні загибелі О. Кучера та розкриття організації. У цілому, дуже високо оцінюючи діяльність «іскрівців», використавши найширшу джерельну базу, В. Ковальчук «відповів» на багато питань, створив більш об'єктивну історію «Партизанської іскри».

На сторінках монографії «Південна Україна: червень 1941 – листопад 1942 рр.» [13] миколаївські дослідники М. Шитюк та А. Погорелов торкнулися деяких питань, пов'язаних безпосередньо з рухом Опору в регіоні. На думку авторів, чи не найголовнішою причиною провалу підпільно-партизанського руху на початку окупації став значний

«кредит довіри» місцевого населення до окупантів [13, 203]. За оцінкою науковців, саме цей фактор, а не відсутність досвіду, поспіх чи прорахунки у виборі структури організацій став вирішальним та призвів до фактичного розгрому руху Опору на Півдні в початковий період окупації. Узагальнили найновіші досягнення регіональної історичної науки комплексні праці «Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941-1944» [14] та ін. [15-17].

Таким чином, можна зробити висновок, що на початку 2000-х рр. розпочалося ґрунтовне комплексне багатоаспектне дослідження руху Опору в південноукраїнському регіоні. Окрім внутрішніх чинників, актуалізації тематики значно сприяв Указ Президента України «Про День партизанської слави», Розпорядження Уряду, Постанови Верховної Ради України, цілий ряд Розпоряджень Запорізької, Миколаївської, Одеської, Херсонської обласних державних адміністрацій. У новітній історіографії рух Опору на Півдні України інтерпретується в контексті двох течій: національної – діяльність Південної похідної групи ОУН і місцевого підпілля та радянської – підпільно-партизанська боротьба та неозброєний Опір. Значення національної течії руху Опору на Півдні науковці розглядають крізь призму самої ОУН, ідеологія якої трансформувалася з націоналістичної на демократію з врахуванням такого важливого фактора як толерантне відношення до національних меншин. Що ж стосується безпосередньо оцінки діяльності ОУН в Південній Україні, більшість науковців сходяться на тому, що цілісної мережі ОУН в регіоні не створено і її представникам не вдалося заручитися широкою підтримкою населення. У той же час історики зазначають ефективність та «стратегічну важливість» діяльності національного підпілля на Півдні. Оцінюючи ступінь розробки історії радянського руху Опору на Півдні, треба відмітити певну хвилеподібність у зацікавленості вчених цією тематикою: на зміну деякому спаду кінця ХХ століття, у 2000-х рр. відбулося своєрідне «друге народження», що втілювалося у появу цілого ряду дисертаційних досліджень, монографій та вузькоспрямованих спеціалізованих розвідок. Результатом наукових пошуків представників новітньої історіографії стало

фактичне заперечення ідеологічного міфу про «всенародну боротьбу в тилу ворога» та «всенародний характер партизанського руху». Більш критично сучасні історики оцінюють і «керівну і спрямовуючу» роль комуністичної партії та рядових комуністів в організації руху Опору, а сам Опір все частіше називають «війною не використаних можливостей». Оцінюючи партизанський рух у південних областях як нечисельний і малоефективний, серед основних причин цього, окрім об'єктивно несприятливих географічних умов, сучасні науковці називають відсутність досвіду боротьби та масової підтримки населення у початковий період, неврахування керівними органами реальних сил та можливостей партизанських загонів, недоцільне та непрактичне використання «народних месників». В контексті цього, вітчизняні історики вважають головною силою в радянському русі Опору комуністичне та непартійне, «стихийне» підпілля. А пасивний Опір, представлений в першу чергу саботажем економічних і військових заходів окупантів, трактується більшістю дослідників як такий, що не лише повністю охоплював всі сфери економічного і громадського життя, але й у 1943–1944 рр. набув всенародного, масового характеру.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України від 30.10.2001 р. № 1021/2001 «Про День партизанської слави» // *Голос України*. — 2001. — 1 листопада.
2. Горбуров Є. Г. Рух опору і націоналістичне підпілля на Півдні України та в Криму в період окупації. 1941–1944 рр.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Євген Григорович Горбуров. — К., 2003. — 232 с.
3. Горбуров Є. Г. Рух Опору на півдні України в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1944 рр.) : монографія / Відп. ред. М. М. Шитюк. — К. : Олді-Плюс, 2002. — 246 с.
4. Горбуров Є. Г. Повстансько-партизанський рух на Півдні України в 1917–1944 рр. / Є. Г. Горбуров, Ю. В. Котляр, М. М. Шитюк. — Херсон : Олді-Плюс, 2003. — 340 с.
5. Горбуров Є. Г. Суспільно-політична та бойова діяльність націоналістичного підпілля Півдня України в роки німецько-румунської окупації / Є. Г. Горбуров, М. М. Шитюк. — К. : Ін-т історії України, 2003. — 56 с.
6. Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Микола Анатолійович Слободянюк. — Дніпропетровськ, 2002. — 278 с.
7. Ходанович О. Л. Військово-політична діяльність похідних груп ОУН на території України в роки Другої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 20.02.22 / Олексій Леонідович Ходанович. — К., 2006. — 20 с.

8. Щур Ю. І. Український визвольний рух на Наддніпрянщині (1920–1955 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / Юрій Іванович Щур. — Запоріжжя, 2009. — 21 с.
9. Щур Ю. І. Організація українських націоналістів на Запоріжжі. Короткий нарис / Юрій Ігорович Щур. — Запоріжжя : Друкарська дільниця Запорізького наукового товариства імені Я. Новицького, 2009. — 52 с.
10. Щур Ю. І. Нарис історії діяльності Організації Українських Націоналістів на Східноукраїнських землях / Юрій Ігорович Щур. — Запоріжжя : ЗНТ імені Я. Новицького, 2006. — 68 с.
11. Ковальчук В. ОУН в Центральній, Південній та Східній Україні. 1941 — 1950-ті рр. / Володимир Ковальчук. — К., 2011. — 80 с.
12. Ковальчук В. М. Легенди «Партизанської іскри» / Владислав Миколайович Ковальчук. — Тернопіль : Астон, 2011. — 142 с.
13. Шитюк М. М. Південна Україна: червень 1941 – листопад 1942 рр. / М. М. Шитюк, А. А. Погорелов. — Миколаїв : Вид-во Ірини Гудим, 2009. — 360 с.
14. Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1944: (До 60-річчя визволення обл. від нім.-рум. окупантів) / [авт. кол.: Шитюк М. М. (кер.) та ін.; Ред. кол.: Гаркуша О. М. (голова) та ін.]. — Миколаїв : КВІТ, 2004. — 501 с.
15. Сусоров В. Д. Херсонщина в період Великої Отчужденной войны (1941-1945 гг.) : монографія / В. Д. Сусоров. — Херсон : Айлант, 2010. — 724 с.
16. Миколаївщина в новітній історії / [авт. кол.: Шитюк М. М. (кер.) та ін.]. — Миколаїв : КВІТ, 2007. — 553 с.
17. Моя Бердянщина / [ред. кол.: Андреев М. Є. (гол.) та ін.]. — Бердянськ : Південна зоря, 2008. — 256 с.

D. NEFYODOV
Mykolaiv

NEWEST HISTORIOGRAPHY MOTION OF THE RESISTANCE IN THE SOUTHERN OF UKRAINE (2001–2014)

The article is devoted illumination of basic tendencies of the newest historiography (2001–2014) motion of the Resistance in the Southern of Ukraine (1941–1944).

Key words: newest historiography, World War II, Southern Ukraine, motion of the Resistance, sabotage.

Д. В. НЕФЁДОВ
г. Николаев

НОВЕЙШАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ДВИЖЕНИЯ СОПРОТИВЛЕНИЯ В ЮЖНОЙ УКРАИНЕ (2001–2014 гг.)

Статья посвящена освещению основных тенденций новейшей историографии (2001–2014 гг.) движения Сопротивления в Южной Украине (1941–1944 гг.).

Ключевые слова: новейшая историография, Вторая мировая война, Южная Украина, движение Сопротивления, саботаж.

Стаття надійшла до редколегії 07.10.2015